

I n t e r v j u u

Ilse Lehiste

Ilse Lehiste, Ohio riikliku ülikooli emeriitprofessor, Eesti teaduste akadeemia välisliige.

Sündinud 31. jaanuaril 1922. aastal Tallinnas. Ülikooliõpinguid alustas Tartu ülikoolis 1942. aastal. Sai 1948. aastal filoloogiadoktori kraadi Hamburgi ülikoolis ja 1959. aastal filosoofiadoktori kraadi (*PhD*) Michigani ülikoolis. Ilse Lehiste kõige pikaajalisemaks töökohaks on olnud Ohio riiklik ülikool. Ta on Essexi, Lundi, Tartu ja Ohio riikliku ülikooli audoktor.

Puutusin professor Lehistega esimest korda kokku 1993. aasta kevadel, kui ta kinkis Tartu ülikooli psühholoogiaosakonnale kõneanalüsaatori ja pidas sellega seoses erikursuse eesti foneetikast. Loengud olid haaravad ja praktikumid huvitavad. Kingitud kõneanalüsaatoriga tegin mõned aastad hiljem oma esimesed akustilised analüüsid. Teist korda kohtusin Ilse Lehistega 1996. aastal, kui Tallinnas peeti eesti prosodia sümposiumi. Tihedam koostöö professor Lehistega kujunes siis, kui tema initsiatiivil sai 1998. aasta sügisel alguse soome-ugri keelte prosodia uurimine. Kõne akustilise analüüsimise kogemusi on koostöö käigus saanud paljud üliõpilased, on valminud mitu magistritööd ning üks doktoritöö. Uurimistulemused on võetud kokku ka kolmes monograafias (ersa, niidumari, liivi prosodia) ja mitmes artiklis.

- **Sinu koolitee sai alguse sõjaeelse Eesti Vabariigi ajal. Kus koolis sa õppisid? Mis on sellest ajast eriti meelde jäänud? Kas tundsid juba siis huvi eesti või muude keelte vastu?**

Õppisin Lenderi eragümnaasiumis. Tegelikult oli seal ka algkool ja keskkool – 4 aastat algkooli, 5 aastat keskkooli, ja kolm aastat gümnaasiumi. Olin just viimases klassis, kui tuli esimene Vene okupatsioon ning koolid muudeti 11-klassiliseks. Lenderi kool muudeti

Ilse Lehiste. Foto: Ellu Moisa

8. keskkooliks. Ning sellel kevadel said 12. ja 11. klass korruga lahti. Uuel koolivalitsusel polnud 12. klassi jaoks mingit õppekava; see pidi olema humanitaargümnaasium, aga meile anti siis reaalgümnaasiumi õppekava järgi rohkem matemaatikat ja füüsikat.

Lenderis pandi erilist rõhku keeltele. Saksa keel algas teises algkooli klassis, inglise keel neljandas, ja mõlemad keetsid siis muidugi kuni viimase klassini. Vabatahtlike ainetena õpetati ka veel soome keelt ja vene keelt. Gümnaasiumis algas ladina keel; seda sai siis kolm aastat (ei mäleta täpselt, kas sellel viimasel aastal ladina keel ära jäeti või mitte). Saksa keelt õpetati meetodiga, mida praegu vist keelekümbluseks nimetatakse – klassis kõneldi ainult saksa keelt, õpetaja oli baltisakslane, kellel baltisaksa keel oli emakeel. Õpperaamatud telliti Saksamaalt, vastavalt sealsele samale klassile. Saksa keele omandasingi niimoodi balti erijoontega, mida hiljem teadlikult pidin korrigeerima saksa standardkeelele sarnasemaks. Praegu vist enam baltisaksa keelt elava keelena ei tunta. Näiteks võiks olla [g]-hääliku hääldamine frikatiivina, *gesagt* hääldus nagu *jesaacht*.

• **Millal ja miks tekkis sinus huvi keeleteaduse vastu?**

Koolis huvitas mind kõik, aga keeleteaduse juurde viis mind ladina keel. Seda õpetas koolijuhataja, proua Lender, ise. Tema andis siis meile sellise esimese eksamiülesande, kus pidime tõlkima lauseid eesti keelest ladina keelde. Pedagoog oleks vast ehk pidanud esimese eksami puhul laskma tüdrukuid tõlkida ladina keelest eesti keelde. Igatahes, tagajärg oli enam-vähem katastroof – aga mina avastasin, et see eesti keelest ladina keelde tõlkimine on väga lihtne ja kerge.

• **Lõpetasid 1948. aastal doktorikraadiga Hamburgi ülikooli ja 1959. aastal Michigani ülikooli. Kuidas viis sinu tee nendes ülikoolidesse? Mis on ülikooliõpingutest eredalt meelde jäänud? Mis teemal kirjutasid oma doktoritöö? Mis pani sind taotlema veel teist doktorikraadi?**

Ülikooliõpinguid alustasin ma Tartu ülikoolis aasta pärast gümnaasiumi lõpetamist; vahepeal käisin nimelt ühe aasta Tallinnas konservatooriumis, klaveri erialal. Tegin Tartus vajalikud lektorikursused eksamitega ära ja läksin kohe keskastme loengutele. Eriti tugevat mõju avaldasid mulle professorid Paul Ariste ja Konstantin Ramul. Ariste avas mulle uue teadusala – foneetika – millega olen kogu elu tegelnud; Ramuli loengutest on aga kõige olulisemana meelde jäänud tema loenguseeria teadusliku töö meetodist. Mis on vahe hüpoteesi ja teooria vahel. Ning et teadlane ei pea mitte püüdma hüpoteesi tõestada, vaid peab sellele lähenema täiesti erapooletult, peab seda testima. Mul on alati olnud hea meel, kui mu eksperimendi tulemused mind ennastki üllatavad. See näitab mulle endale, et ma isegi alateadlikult ei kavandanud oma eksperimenti hüpoteesi tõestamise otstarbel.

Tartu ülikooli ei jõudnud lõpetada, kui tuli uue Nõukogude okupatsiooni eest põgeneda. Pärast sõja lõppu töötasin Saksamaal Hamburgi ligikal Pinnebergis Balti ülikooli büroos sekretärina – oskasin saksa ja inglise keelt, kümne sõrme meetodil masinal kirjutada. Siis avanes võimalus immatrikuleeruda Hamburgi ülikooli, kus käisin kaks korda nädalas rongiga Pinnebergist. Erialadeks olid germaani filoloogia, vana-islandi filoloogia, ning klassiline filoloogia (ladina eriharu). Doktoritöö kirjutasin inglise kirjaniku William Morris'e islandi saagadel põhinevast luulest. Ja siis võeti mind kohe Hamburgi ülikooli õppejõuks (*Lehrbeauftragte* ametinime all), pidama seminari vana-islandi keelest. Töötasin seal kolm semestrit, kuni avanes võimalus Ühendriikidesse minekuks.

Ameerikas töötasin kahes väikeses kolledžis saksa keele lektorina. Aga kedagi ei tundnud, kohalikust akadeemilisest elust ei teadnud midagi, ja mingeid väljavaateid ei olnud. Ei tahtnud elu lõpuni algajatele saksa keelt õpetada. Nii hoidsin raha kokku, et saaksin ühe aasta ilma tööl käimata uuesti ülikooli minna. Ann Arboris avanes minu jaoks uus maailm – eksperimentaalfoneetika, teoreetiline lingvistika. Muutsin oma eriala täiesti, sain varsti ka kommunikatsiooniteaduste laboris assistendi koha ning avaldasin oma esimesed artiklid. Mu Michigani doktoritöö pealkirjaga „An Acoustic-Phonetic Study of Internal Open Juncture” avaldati eraldi raamatuna ajakirja *Phonetica* lisana.

1963. aastal avanes võimalus minna Ohio riikliku ülikooli teenistusse. Moodne lingvistika laienes sellel ajal energiliselt, ning Columbus oli võimalus rajada lingvistika osakond. Mina sain selle esimeseks juhatajaks. (Seda ametit pidasin alguses kuus aastat ning enne pensionile minemist veel kolm aastat.) See pakkus erilist rahuldust – võimalus osakonda luua oma põhimõtete kohaselt, oma väärtustehierarhia põhjal. Ka loengute pidamine meeldis, aga uurimistöö on mul alati olnud südamelähedasem. Mul on nimelt selline arvamus, et ülikooli olemasolu õigustab uute teadmiste loomine. Ameerika kolledž – või üldiselt bakalaureusekraadi tasemel õpetamine – annab järgmisele põlvkonnale edasi juba seni saavutatut. Ülikooli ülesanne on avastada uut.

- **Oled õpetanud mitmes USA ülikoolis. 1963. aastast oled olnud seotud peamiselt Ohio riikliku ülikooliga. Oled pidanud külalisprofessorina loenguid ka paljudes maailma ülikoolides (nt Kölnis, Viinis, Tokios, Tartus). Tänu sellele oli ka mul kunagi võimalus sinuga esimest korda kohtuda. Mis on sulle olnud töös üliõpilastega eriti tähtis? Mida on andnud võimalus õpetada erinevates ülikoolides?**

Külalisprofessorina pikemaid või lühemaid loenguseeriaid pidades on mul alati olnud üliõpilastega hea kontakt. Mõnikord saab sellega ühenduses ootamatu elamuse. Ma pidasin kord aastal 1980 Hiinas, Beijingi ülikoolis nädala loenguid. Aastal 2004 olin jälle Hiinas ja pidasin loenguid kolmes ülikoolis. Pärast ühte loengut tuli mu juurde keskealine mees, ütles, et oli Beijingis mu loenguid kuulanud, mäletas täpselt, millest ma olin rääkinud, ning siis ütles vaikse uhkusega: „Mina olen nüüd ka lingvistikaprofessor.” Sellised momendid on hindamatu tasu selle eest, mida olen püüdnud oma loengutega anda.

- **Keeleteaduses on olnud sinu peamisteks uurimisvaldkondadeks akustiline foneetika ja fonoloogia, aga ka keelekontaktid. Mis äratas sinus huvi just nende valdkondade vastu?**

Akustiline foneetika ja keelekontaktid. Akustilise foneetika juurde viis mind juhus – nimelt sattusin Michigani ülikooli siis, kui sinna oli tulnud professoriks teadlane Bell Telephone Laboratory’st, kes oli üks akustilise foneetika kui teadusharu algatajatest. Ja ta tõi endaga kaasa ühe maailma esimestest spektrograafidest, see oli käsitsi ehitatud. Seda kasutades olime selle teadusharu algpunktis – ükskõik mida me analüüsisime, keegi teine polnud seda enne näinud. Võrrelda võiks seda mikrobioloogi olukorraga, kellele antakse esimene mikroskoop maailmas. See oli äärmiselt põnev. Ja mul oli ka juba koolipõlves olnud huvi laboratooriumi-tüüpi töö vastu; see metodoloogia andis võimaluse mitmesuguseid hüpoteese teaduslikult järele proovida. Võib kaua vaielda subjektiivsete tajude üle, aga spektrogrammil saab kõike objektiivselt mõõta.

Keelekontakt – osalt tuli huvi sellest, et ma elasin seda iga päev ise läbi. Keeled erinevad ning mitut keelt kõnelev inimene tajub seda erinevust. Mul on ka olnud vaidlusi kolleegidega, kes teevad üldistusi keele kui sellise kohta ainult ühe – nimelt nende emakeele – põhjal. Ühel keelel põhinevad universaalid pole mingid universaalid.

- **Oled uurinud mitme keele, nagu eesti ja teiste soome-ugri keelte, serbohorvaadi, läti, inglise ja jaapani keele prosoodia küsimusi. Miks tekkis sinus kunagi lähem huvi prosoodia vastu? Kuidas oled jõudnud just nende keelte uurimiseni? Mis on olnud sulle endale prosoodilisi süsteeme uurides põnevamad küsimused ja olulisemad vastused?**

Prosoodia. Huvi selle vastu tekkis suurelt osalt vaidluses strukturalistidega. Strukturalism oli tollal keeleteaduses valitsev teooria ning üks nende aksioomidest oli binaarsus – kõik opositsioonid olid binaarsed. Mina aga kõnelesin keelt, millel oli kolm pikkuseastet, mitte kaks. Kasutasin siis võimalust spektrograafi abil demonstreerida, et kolmeastmeline süsteem ikka eksisteerib. Üks mu esimestest avaldatud teaduslikkudest artiklitest oli just “Segmental and syllabic quantity in Estonian” (1960). Avastasin, et kahesilbilistel sõnadel on huvitavad suhted silpide pikkuste vahel. Seal see algas.

Serbohorvaadi keele juurde viis mind esialgu juhus. Nimelt tuli meie laboratooriumi Ann Arboris üks insener Belgradist, paariks kuuks – et

meie grupi uurimistööga tutvuda. Teadsin, et serbia keel on nn tooni-keel – sõnade tähendus oleneb põhitoonist. Kasutasin siis seda inseneri keelejuhina – analüüsisin tema kõnet spektrograafi abil, mida muidugi polnud enne tehtud, sest spektrograafi polnud leiutatud. Esitasin tulemused lingvistide aastakoosolekul. Järgmine juhus – parajasti oli Serbia teadlane Pavle Ivić külalisprofessorina Harvardi ülikoolis, võttis osa sellest koosolekust, ning pärast minu ettekannet tegi ettepaneku, et hakkaksime koos töötama. Koostöö kestiski aastaid – avaldasime koos kuusteist artiklit ja kaks raamatut.

Prosoodia kasutab kolme võimalikku foneetilist dimensiooni – kestust, rõhku, ja põhitooni. Tollal valitses usk binaarsusesse – et ükski keel ei saa neist kolmest dimensioonist kasutada rohkem kui kahte. Aga muidugi kasutab serbohorvaadi keel kõiki kolme – sõnade tähendus võib oleneda vokaalide pikkusest, põhitooni tõusust või langusest, ning rõhu paigutusest. See tegi keele mulle huvitavaks.

- **Oled rohkem kui 10 raamatu ja ligi 200 artikli autor või kaasautor. Missugused neist raamatutest on sulle endale olnud kõige armsamad? Miks?**

Kõige rohkem on tsiteeritud raamatut pealkirjaga „Suprasegmentals” (M.I.T. Press, 1970). See võttis kokku ja süstematiseeris minu töö prosoodia lingvistilise rolli kohta. Ja sel ajal oli see nii-öelda teaduse viimane sõna. Sellele järgneks ehk 1986. aastal koos Pavle Ivićiga avaldatud raamat serbohorvaadi keele prosoodia kohta. See on muuseas tõlgitud serbohorvaadi keelde. Aga praegu on endale kõige ligidasem Jaan Rossiga koos kirjutatud raamat eesti vanema rahvalaulu aja-dimensioonist.

- **Sinu töö on leidnud aastate jooksul mitmesugust tunnustamist. 2009. aastal said Wiedemanni keeleauhinna. Mida tähendab sulle see auhind? Mis sa arvad, mis seob sind Wiedemanniga?**

Side Wiedemanniga. Kuni auhinna määramisest teada sain, oli Wiedemann mulle eeljalugu. Aga tema sõnastiku 1973. aasta kordustrükk oli mul olemas. Mõtlesin siis, et mul tuleks Wiedemanni tööga põhjalikumalt tutvuda, enne kui selle auhinna vastu võtan, ning teingi siis uurimistöö, mille materjal pärineb sellest sõnaraamatust. Muide on sõnavara muutumine huvitav allikas mitte ainult keeleteaduse, vaid ka kultuuri arengu uurimiseks. Siin on ka ühendus keelekontaktidega – tavaliselt laenatakse sõna koos mõistega, nii et sõnavara uurimine

(sõnaraamatus teatud kindlal ajaperioodil talletatud kujul) annab informatsiooni kultuurimõju suundade kohta ning aitab täpsustada keeles toimunud muudatuste aega.

Ma olin kord enne teinud võrreldavat tööd ühe sõnaraamatuga, nimelt uurisin saksa laensõnu makedoonia keeles. Lingvistiline nali on vastus küsimusele, mis on keele ja murde vahe: keel on murre, millel on oma mere- ja jalavägi. Makedoonia keelt taheti ikka bulgaaria keele murdeks nimetada, kuni Makedoonia Jugoslaavia liitriigi liikmena ametlikult riigiks sai – ning makedoonia keel samuti iseseisvus. Üks huvitav tulemus mu uurimistöös oli, et makedoonia keelde oli laenatud saksa keelest selliseid sõnu nagu *štrajkbreher* (*Streikbrecher*, *streigmurdja*), või *ringi pil* (*Ringelspiel*, *karussell*). Wiedemannil on *karussell* muide *ringkiik*! Wiedemanni puhul uurisin just selliseid nimetavalisi liitumisi, mitte laensõnu.

Ja mida rohkem ma Wiedemanni tööga tegelesin, seda suuremaks läks lugupidamine tema kui teadlase vastu. Ning loen ennast austatuks, kui minu tööd Wiedemanni omaga võrreldakse.

*Küsitlenud
Pire Teras*